

Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének.

Jegyzetekkel közli: Szabó T. Attila.

Az Erdélyi Múzeum 1908-ik évfolyamában (173—175. l.) Kanyaró Ferenc közölte Felvinczi Györgynek (?) egy Kolozsvár veszedelméről írott siránkozó énekét, amelyet 1707-ből valónak gondolt az utolsó versszakban megjelölt időpont alapján. A Szilágyi Sándor nyomán¹ megrajzolt történeti bevezetés kétségtelenné teszi az ének keletkezési idejére vonatkozó állítását. De módszertani hibája, hogy nem közli a forrást, melyből az éneket merítette, s a helyet, ahol ez a forrás feltalálható. Így csak sejtjük, hogy a közölt éneket a kolozsvári unitárius kollégium valamelyik kézírata őrzi.

Most az EME. kézírattárában a XVIII. sz. második felében másolt kézíratra akadunk (Kézírtár 2685. sz.), amely egy unitárius diáké lehetett,² aki a kolozsvári és tordai unit. kollégiumban tanulhatott, mert a 47—56/a és 56/b—64/a leveleken ilyen vonatkozású két historia van. E kézirat 21—24. lev. magában foglalja a Kanyaró által közölt éneket jelentéktelen eltérésekkel, a sorok és szavak feleserélésével. Ezzel a Kanyaró változata is hitelesnek bizonyul, azonkívül fontos ez a változat azért is, mert egy olyan versszakot is tartalmaz, mely a Felvinczinek tulajdonított énekben nincs meg. Itt adjuk:³

*Elesett fejetek ekés koronája
Ekességgel Díszes regi nemzetsége
Nemes virtusokkal tiszta fenyessege
Homályban öltözöt Tsillagod szépsége*

E kéziratban levő változat minden külsőleg látható csonkulás nélkül, de épen olyan összefüggés nélküli döccenéssel megy át a 10 vszk-ról a 11.-re, mint Kanyaró változata a 9.-ről a 10.-re. Továbbá érdekes s egy kissé feltűnő mindkét ének változatánál az, hogy utolsó versszakuk egyezik az általunk ezután közlendő kuruc ének utolsó versszakával.⁴ Változatunk utolsó versszakában levő kormeghatározás (1740.) csak annak a kéziratnak hibás utóbb keltezését bizonyítja, melyet kéziratunk másolója használt, vagy talán szándékos elírást, hogy az eseményt korához közelebb hozza.

¹ *Erdélyország története*, Pest, 1866. II. 402. l.

² A több helyt bejegyzett *Biró Mózes* név csak a sokkal későbbi tulajdonos neve.

³ A versszak a Kanyaró változatának 6—7. versszaka között van.

⁴ Erre nézve l. az ottani jegyzetet.

Mindenesetre érdekes egy ilyen, bizonyos tekintetben kérszéletűen aktuális ének változatát legalább ötven évvel később készült másolatban látni. Valami adalékot ez is szolgáltat a kuruckori költészet elterjedtségének s későbbi életének bizonyítására. Csak hálásak lehetünk az ismeretlen unitárius diáknak e másolatért.

*

Az a kézirat, melyből az ismeretlen kuruckori versszakot közöltük, egy másik énekével is meglepett. Ez a holdvilági harcokról szóló, irodalomtörténetünkben eddig ismeretlen ének. E harcokról már Thaly is közölt egy éneket (*Gyászének a holdvilági és feketehalmi harcokról — 1704. februárban*)⁵ a csíkszentléleki (Bocskor János-féle) codexből,⁶ énekünk azonban ettől teljesen független változat. Hangulatában ugyan sok hasonlóság van a Thaly által közlöttel, de ez természetes, ha meggondoljuk, hogy az ugyanolyan érzelmi alapon álló két énekíró szerzeményében kell lennie legalább ennyi közös vonásnak.

Mielőtt az éneket magát közölnök, nem lesz érdektelen dolog a történeti háttér megrajzolása során egy kronológiai kérdést is tisztázni. Thaly a holdvilági harcokról igen röviden emlékezik meg,⁷ nem épen történeti források hiányában. Igaz ugyan, hogy az ő idejében a ma ismeretes kuruckori források legnagyobb része még kiadatlan volt, de ismerte és — épen a holdvilági harcokról szóló énekének jegyzeteiben is — használta Csereit és Szakál Ferencet.⁸ Hogy mégis csak a kronologia feletti meglehetősen bukdácsoló logikájú fejtegetésekbe bocsátkozik, ezt könnyű magyaráznunk azzal, hogy eléggé kényelmetlenül érezhette magát a kurucbarátsággal épen nem vádolható Cserei (328. l.) semmit sem szépitő előadása olvasásakor. Milyenre azonban még ő sem ment el, hogy a holdvilági szégyenletes kudarcot mentegesse. Ugyanis az erejét rendszertelen guerilla harcokban s fosztogatásokban fogyató kurucság az egyik legérzékenyebb veszteséget épen Holdvilágnál szenvedte. „Szebenből baron This (azaz Baron de Tige császári ezredes) feles lovas és gyalog németekkel Segesvár felé indulván egész munitióval, Gúthi István (kuruc kapitány) is az ő rendetlen hadával eleiben megyen, de nem tudta a német ilyen készülettel jövését és midőn Holdvilágra [Halwelegen] jött volna, bizonyosan meghallja az német jövetelét és nagy nehezen, mint olyan harera szokatlan gyűlevés(z) népet, összevervén, kimégyen az faluból eleiben, az holott is első lövésre az székelység megszalad, az kiket is a rác, némettel együtt, megűzvé, igen felesen levágnak ennek, többet négyszáznál...“⁹ A harc tehát még az elfogulatlan Szaniszló száraz leírásban sem hoz valami nagy dicsőséget a kurucásra.

⁵ *Adalékok*. II. 31—35. l.

⁶ Ma *Bocskor-Dalokönyv* néven a kéziratár A. 12. sz. alatt.

⁷ I. m. II. 35—36. l.

⁸ *Nagyajtai Cserei Mihály Historiája*. A szerző eredeti (?) kéziratából Kazinczy Gábor által Pest, MDCCCLII. és Szakáll Ferenc naplója 1698—1728. Kiadják Szabó Károly és Szilágyi Sándor. (Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből.) Pest, 1860.

⁹ Torma Károly: *Szaniszló Zs. Naplója*. Tört. Tár, 1890. 315—16. l.

Hát még a sokkal színesebben s drámaian író Csereiében, vagy a Szakáléban (58. l.), a hazája nyugalmát a kurucoktól féltő Vas Györgyében¹⁰ vagy a Bethlen Miklóséban.¹¹ Náluk a veszteség is sokkal nagyobb, 1300—3000 ember között ingadozó, de 1300 ember veszteség — Cserei véleménye szerint is — valószínű.

Hátramarad még a csata időpontjának pontos megállapítása. Thaly még nem volt abban a helyzetben, hogy forrásai (Cserei és Szakál) alapján meghatározhassa a pontos dátumot, ezért, január vége és február eleje között ingadozva, ez utóbbinál állapodik meg. Ez tévedés. Az igaz, hogy ő forrásai segítségével nem is dönthette el ezt a kérdést. A pontos időmegállapításnál két forrás jöhet számításba: *Vas György s egy névtelen brassói krónikás*. Az előbbi már *30 Januarii* tett bejegyzésében *Tordáru*l és *Szebenbül* veszi a hírt az ütközetről.¹² A brassói krónikás meg 29-én beszél Baron de Tige Segesvár melletti győzelméről.¹³ Szaniszlót s a többi forrást már nem használhatjuk fel az időpont meghatározásánál, mert ide vonatkozó jegyzeteik nem naplószerűek. E két biztos adat alapján tehát január 29-ike előttre kell tennünk a dátumot. Vas György e tájt valahol Kolos környékén lehetett, mint 24-i bejegyzéséből következtethetjük s hozzá a hír 2—3 nap alatt juthatott el; a brassói krónikás már hamarabb tudhatott róla. Így a holdvilági harc levalószínűbb időpontja a Thaly által is sejtett¹⁴ jan. 27-ike. Ez előtt igen, de ez után aligha lehetett „az holdvilági mérszárlás”,¹⁵ mely után irtózatoss pusztítás következett Háromszékre.

Ha valaki a harcra vonatkozó s általunk idézett forrásokat végig futja, egyáltalában nem csudálkozhatik azon a síránkozó, gyászos hangon, mely az itt következő énekünk alaphangját teszi.

A Holdvilági Veszede Lemről Való Ének

- (1.) Hol vagyon magyarság szived batorsaga,
Regi hired s neved sebes solyom szarnya,
Majdan el huldagol szép aranyas tolla,
Ha szemeid azért hamar fel nem nyita
- (2.) Mint Pasztor nelkul ju neped hultul tsak hull,
Elöl tüz hátul víz nines gyamolod sohum,
Nagy nyomoruságunk, mint tenger ugy todul
Jaj mely kesérvesén¹⁶ nyoma bennünk hatul

¹⁰ *Czegezi Vas György Naplója*. Mon. Hung. Hist. Script. XXXV. 377. l.

¹¹ *Önéletleírása*. II. 346. l.

¹² I. m. 377. l.

¹³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. VI. k. 351. l. így ír: „Die 29 (t. i. Januarii 1704) schlägt der Obriste Baron de Tige die Zeckel bei Schässburg.“

¹⁴ I. m. II. 32. és 35. l.

¹⁵ Bethlen i. m. II. 346. l.

¹⁶ Az ének székely tájszólású, másutt is megfigyelhető.

(3.) Nem regen siráltak a' tohany¹⁷ pusztáját,
 Most im //
 Most immár jajgattyuk hold világ háтарát¹⁸
 Hol Egi madarak szagattyák az husát,
 Szagdtyak a' vadak oldalát és tsantját,

(4.) Oh keserves Anyák jaj mire szültetek¹⁹
 Kedves szép fiakat mire neveltetek
 Jaj sok szegény árvák, mint esék szivetek
 Oh mint tsipegetik mint árva pislenyek.²⁰

(5.) Szomoru özvegyek tü is magatokat
 Mint árva Görlitze az ként meg vantátok
 Elesék fejetek ékes koronája²¹
 Árva fejeteket már hova hajtjátok

(6.) Hold homalyossága Nap gyászban öltözöt,
 Ez szomoru //

*

Itt a kéziratból egy levél hiányzik. De a 25—27. levélen levő ének kétségtelen folytatása az eddig közöltnek. Felvehetnők ugyan azt a lehetőséget is, hogy a hiányzó levél a/ vagy b/ felén bevégeződött énekünk s még ott egy új ének kezdődött, melynek folytatása a 25/a—27/a lev. most meglevő énektöredéke volna. De ez nem valószínű, mert így az egész, *A Holdvilági Veszedelemről Való Ének*' legfeljebb 7—8. vszakot foglalt volna magában. Már pedig, aki az ilyenfajta énekek jellemző terjedelmességét ismeri, ezt szinte lehetetlennek tartja (Thalynak az *Adalékok*-ban közölt minden hasonló tárgyú éneke jóval hosszabb: az egyik, legkisebb terjedelmű csonkán is 14 vszk, a többi 18, 24, 25, sőt 144 vszkos. V. ö. i. m. I. 275—278. és 281—284 l., II. 30—35., 46—51., 60—62., 151—182. l.). Különben is, ha kiszámítjuk a hiányzó sorok feltehető számát — egy oldalra 12 sort számítva, mint ahogy az előbbi s azután következő levelek egy oldalán ennyi van, kivéve a cím miatt kevesebb sort magában foglaló 24a-t s az egészen be nem írt 27a-t — pontosan kijő a folytatás. Feltevésünk ugyanis ez²²: a hiányzó lev. a/ fe-

¹⁷ Előbb *Tokajra* gondoltunk, melynek veszedelméről Thalynál két ének is található (*Adalékok*. II. 275—278. és 281—284. l.) De valószínűbb a *zernyesti ütközet* alkalmával (1690.) felégetett *Tohán* vagy *Tohány*. Ez a pusztulás mindenestre volt olyan nagy, hogy 1704-ben, tehát 14 évvel utána, mint „nem regen“ megtörtént pusztulásról írjanak. Az ütközetre vonatkozó leírásnál előnyben részesítendő a szemtanú Cserei (199—205. l.) a hallomásból író Vas György (98. l.) s a többi kuruckori forrás másodkézből vett értesülése mellett.

¹⁸ V. ö. Erdélyi Múzeum 1908. 174. l. 7. vszk.

¹⁹ U. o. 175. l. 3. vszk.

²⁰ *Pisleny*, *pislen* a székelyek között s szlovonia magyar népénél használt tájszó: jelentése *kis csirke* (V. ö. *Nyt. Sz.*, M. Tsz.)

²¹ E sor világosan valami hasonló kifejezés helyett került be ide. Bibliára visszamenő közhely lévén, egyáltalában nem feltűnő az, hogy az általunk előbb kiegészítésként közölt énekekben is szerepel.

²² A *-gal jelzett számok a vszkok feltett voltára utalnak.

lén lehetett a 24 b-n megkezdett 6 vszk most hiányzó 2—4 + a 7.* vszk 1—4 + a 8.* vszk 1—4 + a 9.* vszk 1. sora (= 12 sor); a b/ felén a 9.* vszk 2—4. + a 10.* vszk 1—4. + a 11.* 1—4. + a 12.* vszk 1 sora (= 12 sor); e 24 sornyi hiánnyal folytatódott az ének a most is meglevő 25 lev. a/ felén a kéziratban jelenleg csonka 12. vszk 2—4. sorával. Ha még hozzátesszük ehhez az érveléshez azt is, hogy a kéziratban, ezen a helyen, csak egyetlen levélnyi csonkulás állapítható meg: feltetésünkben szinte lehetetlen tévednünk. Lássuk tehát a folytatást.

*

Mind föld sok helyt szele mind rakva volt velle,
Elhullat testekkel hegy vögy meg volt rakva,
Sirathattak volna ez romlást zokogva,

- (13.) Oh melly nagy siralomt és szörnyű jajgatást,
Minden fele hallek nagy fegyver sattagást,
Nagy puska ropogást es sok hivolkodást,²³
Hadaknak felelme lón a' nagy verontást,
- (14.) Azt lesve szegenyek veletlen szaladtak,
Szabádulást soha egy felé sem lattak
Oh mind remenkedtek Egbe kiáltattak,
Istenem Istenem melly sokan romlattak
- (15.) Ez gonosz hir szárnyon hamar hogy erkezik²⁴
Kit //
Kit nem veltünk volna Istenem hogy essek,
Jaj melly nagy felelem rettenetes terének,
Im minden Utokon a' sok jaj hallátek,
- (16.) Ki Atyát sirattya ki szép Hazas Tarsát,²⁵
Ki kedvesen nevelt szerelmes mágzattyát,
Mint szeme világot eleset Istapját
Bankodvan sirattya kedves Atyafiat.
- (17.) Minden Alátoknak nehez árvaság
Melly nagy dolog legyen az Gyamoltalanság
Jaj szegeny arvaknak éltek nyomoruság
Mert ökök követi halal s nyomoruság
Örvende //
- (18.) Örvende hirtelen ismet elszakadván
Ha meg szomorodik ő rajta bankodván
És Isten ellenis ismet zugalodván
János feje felett nőtt szép borostyán fán²⁶

²³ V. ö. Thaly i. m. 34. o. 19. vszk.

²⁴ V. ö. Thaly i. m. II. 32. l. 7. vszk.

²⁵ V. ö. Thaly i. m. I. 176. l. 11. vszk. Erd. Múz. 1908. 175. l. 5. vszk.

²⁶ E versszak egészen zavaros, akár mint különállót, akár mint az egységbe beletartozót nézzük. Utolsó két sorában valószínűleg az író Jónás (és nem János!) esetére utal, aki fölé „az Úr Isten... egy tőköt rendelete..., hogy árnyékot tartson a feje felett“. (V. ö. Jónás 4. rész.)

- (19.) Hat sok szegeny arvák kik fejek felett,
Edes rejtekinek mint szép ag ki terjet,
Kinek arnyekaban hajtottak fejeket,
Hogy ne bankodnanak Atyak hogy elesett
- (20.) Melly sok szegeny Atyak az hartzon el estek,
Sok gyaszt és siralmat tseledekre hadtak,
Atyak Anyak holti(g) sirathattak volnak,
Sok virág Ifiak mind oda maradtak
Hegy //
- (21.) Hegy Vögy Erdő Mező hat jaj szoval zendül
Sionnak Leanya Fekete gyazban üllü
Ez mi romlásunkan Istenünk könyörűly
Nyomoruságunknak ablakara kerűly
- (22.) Ezer hetszaz utan hetedik Esztendő
Sok siralom romlás lön réank Jövendő
Sok but és banatott hoz reank az üdö
Az Farsangnak farkan banattal meg gyözö
- (23.) Már barentis²⁷ hada nemzetünk fogyattya,
Hazank ékességet tűzzel elrontattya
Meg maradot nepet szejjel el oszlattya
Mind //
Mind a' Sidoságot szejjel el pusztittya
- (24.) Ezen Barentisnek köztek bele Jovese,
Fen marad mind vegig ő Emlkezete,
Mint az Pharahonak Tengerben veszese,
Sziveteknek szörnyen meg kemenyítése,
- (25.) Ez siralmat szerzem az ebres hegyen
Hol ezt Nemzetünknek szép piros vereben
Az szomoru Atyak a' Panunla²⁸ földén
Nyugtassa meg Isten Lelkeket az Menyegben.
Amen.

Enekünk első része olyan széles érzelmi alapon induló síralom, hogy legfeljebb az elveszett levelen kezdhetett az énekíró a csata nagy

²⁷ Azaz Baron Tige helyesebben Baron de Tige, akinek nevét franciául így ejtik. Még a műveltebb osztályokban is többször fonetikusán írták le, mint az idegen neveket általában. Így: *Baron Tis vagy Tys* (Cserei pl. 329. és 344. l.) ill. *bárá Tis vagy Tise* (Vas Gy. i. m. 377. és 372. l.) *Baron This* (Szaniszló Zs. i. m. 315. i.) Megérthetjük így a népies etimológiával keletkezett *Barentis*-t (l. alább is!) Ilyen elferdített névre akadhatni Thalynál is (pl. a *Vit. Én.* I. 107. l.): Dampierre: Tompér, Busquoi: Bucco stb. s épen a fennebb használatra is (*Adalékok.* II. 33. l. 17. vszk.)

²⁸ Pannonia; ezt értette félre a már amúgy is valószínűleg hibás kéziratról másoló. A 14 a lev. e. h. Panolia-t ír.

vonásaiban való leírásába, ami a nyilvánvalóan épen egy csataleírás első felét nélkülöző második énektöredékünkben folytatódik. Ha elfogadjuk a két töredék feltétlen egybetartozását, fennmarad még egy nehézség. Az általunk (22.)-nek jelzett vszk ugyanis „*Ezerhetszáz után hetedik Esztendő*“-re utal, holott a holdvilági harc, mint már előbb láttuk, 1704-ben volt. Ezt az ellenmondást azonban nem nehéz megcáfolni. Ha tekintetbe vesszük a kézirat pontatlan és következetlen helyesírását, továbbá azt, hogy kéziratunk maga is sokkal — legalább 50 évvel — későbbi s így valószínűleg másodkézből való, gyatra másolat, s ha meggondoljuk, hogy a *negyedik* és *hetedik* a leírásban mindössze két betűben (vagy ha a másoló tollbamondás után írt) a gyors kiejtésben még annyira sem érzékelhető két hangzóban különbözik, — könnyű arra a feltevésre jutnunk, hogy itt csak a másoló tévedéséről lehet szó. Egy 50 évvel később író s nem pontosságra, hanem a lényeg visszaadására törekvő másoló előtt 1704 és 1707 igazán mindegy volt.

A felsorolt érvek alapján a közlött kuruckori költői terméket az 1704-iki holdvilági harcról szóló — közepén töredékes — éneknek fogadjuk el. Volt ugyan 1707. elején Kocsárd mellett is egy ütközet,²⁹ mely a kurucokra nézve épen ilyen szerencsétlen kimenetelű volt, de legfőképpen csak az ének második részét vonatkoztathatjuk erre, mert az elsőnek címe világosan a holdvilági harera utal.

Az ének szerzőjéről semmit sem tudunk. Valószínűleg az eseményhez közelálló írhatta. Sok apró hasonlósága a Kanyaró-féle változattal, amelyre már rámutattunk, továbbá a négyes, de nem egyhangú rímek s a sorok 12-es szótagszáma könnyen csábít arra a feltevésre, hogy ugyanegy szerzőtől származtassuk. Nem kell ugyanis elfelednünk azt, hogy a Kanyarótól közölt ének ugyane kéziratban feltalált változata közvetlenül megelőzi a holdvilági harcról szóló éneket s így egész joggal feltehető, hogy mindkettőt egy kéziratról — ugyanazon szerzőnek legalább e két énekét tartalmazó (sajátkezű vagy másolt) kéziratából másolta kéziratunk leírója s így — legyen az az író Felvinczi, mint Kanyaró hiszi vagy ismeretlen, mint mi véljük, — egy szerzőnek két különböző alkalommal írt két énekéről van szó. A két költői termék ugyanazon lelkesége is támogatja e feltevés valószínűségét.

Bármint legyen is a dolog, az itt közölt éneket nyereségnek kell tekintenünk, amely egy újabb adattal gazdagítja irodalmunk kuruckori népies jellegű korszakát.

²⁹ Cserei i. m. 373—374. l. Szakál i. m. 105—106. l. Szaniszló i. m. 322. l.